

naše zemlje. Posebna poglavlja posvetio je Aleksandar Deroko u ovom djelu nekim izuzetnim oblicima građenim na tradicijski način, kao crkvama brvnarama, drvenim džamijama i kulama. Na kraju prikaza treba još jednom istaći lijepe i vrijedne mnogobrojne likovne priloge.

Vlasta Domaćinović

IVO VINSKI, KLASNA PODJELA STANOVNIŠTVA I NACIONALNOG DOHOTKA JUGOSLAVIJE U 1938. GODINI, Ekonomski institut, Zagreb 1970, 192 str.

Kad ovu knjigu prikazujemo etnologima, onda se priklanjamo koncepciji o etnologiji (odnosno kulturnoj antropologiji ili socijalnoj antropologiji) kao znanosti koja se u težnji za sintezom spoznaja o ljudskom razvitku oslanja na istraživanja svih tipova društava, i arhaičnih i suvremenih, industrijaliziranih. Ovdje je riječ o seljačkom društvu, i mada je ekonomskog karaktera, studija ukazuje na seljačku kulturu predratne Jugoslavije. Kvantifikacijom određenih kategorija pružen nam je svojevrstan činjenični materijal (o populacijskim skupinama, načinu proizvodnje, veličini i broju seljačkih gospodarstava, o izvorima i visini dohotka na pojedinoj vrsti gospodarstva itd.) koji u kombinaciji s postojećim etnološkim znanjem omogućuje jednu novu integraciju spoznaja. A kad kažemo integracija, onda mislimo na podlogu koju takav činjenični materijal daje etnološkim istraživanjima i materijalne i duhovne kulture. On nam omogućava da smjestimo u posve konkretne okvire sve naše spoznaje o kulturi. On nam dopušta, pošto smo, npr. zabilježili i opisali, odnosno analizirali, neki kulturni fenomen — da taj isti fenomen smjestimo u vrijeme i prostor, u podatke o životu ljudi koji su imali takvu vrstu kulture.

Uzimajući u obzir fenomen kulturnog kontinuiteta, činjenice o 1938. mogu nas zanimati i sa stajališta njihove veze s dotada dominirajućom seljačkom kulturom i sa stajališta transformacija u suvremenoj kulturi. Prošla činjenica time što je prošla nije izgubila važnost u spoznajnom procesu. Poznajemo li staru strukturu, mi već imamo neke elemente za objašnjenje nove; treba još, dakako, znati što i kako se mijenjalo.

Autor se već duže vrijeme bavi izučavanjem nacionalnog bogatstva, objavio je više radova o toj temi. Ova je knjiga, dakle, rezultat vlastitih autorovih istraživanja, konzultiranja literature u velikom rasponu od etnoloških i socioloških djela do specifično ekonomskih, uključivši i raspoloživu statističku dokumentaciju, te bogatog autorova poznavanja vrlo specifičnih oblika društvene organizacije u vremenu o kojem je riječ.

Knjiga sadrži uvod, devet poglavlja osnovnoga teksta te tabele i prikaz metoda i izvora.

U prvom poglavlju — Opće postavke o klasama — autor ispituje pojam klase, kritički se osvrće na subjektivistički pristup građanske sociologije koncepcijama o klasi; prihvaća marksističku interpretaciju klasa i definira klase kao velike grupe ljudi koje se međusobno razlikuju po svom mjestu u društvenom sistemu proizvodnje, tj. po svom odnosu prema sredstvima za proizvodnju, po svojoj ulozi u društvenoj organizaciji rada i po sudjelovanju u raspodjeli nacionalnog dohotka.

U drugom poglavlju — Pristup istraživanju — autor opširno obavještava o razlozima zbog kojih je izveo upravo takvu podjelu stanovništva u tri osnovne klase, odnosno u 18 populacijskih skupina. U toj argumentaciji došla je do izražaja autorova znanstvena erudicija. Istaknuta su ovdje i ograničenja usvojene šematizacije, kojima autor doskače striktno se pridržavajući principa verifikabilnosti i ostavljajući otvorenima mogućnosti za drukčija grupiranja.

Prikaz rezultata analize počinje trećim poglavljem — Klasna podjela stanovništva. Ukupan broj stanovnika od 15,264.000 — koliko je brojila Jugoslavija 1938. — razvrstan je prema karakterističnim objektivnim obilježjima pripadnosti određenoj klasi: u 'proletarijat' je svrstano 5,276.000 ljudi ili 34,6% u 'buržoaziju' — 802.000 stanovnika ili 5,3%, a preostalih 9,043.000 stanovnika ili 59,2% svrstano je u 'srednje slojeve' (ostatak od 143.000 ili 0,9% su 'klasno neraspoređeni'). Zvučni naslovi 'proletarijat', 'srednji slojevi', 'buržoazija' mogli bi nas zavesti (Ne radi li se o industrijskom društvu?) ako ne bismo pokazali što te kategorije sadrže. Samo u malobrojnoj klasi buržoazije gradski element preteže nad seoskim: u broju od 802.000 stanovnika što čine jugoslavensku buržoaziju gradska buržoazija sudjeluje sa 61% a bogati seljaci (s posjedom većim od 20 ha) sa 39%; u jugoslavenskom proletarijatu, pak, ima 77% poljoprivrednog stanovništva — gdje dominiraju seljaci s malim posjedom — i 23% nepoljoprivrednog stanovništva kojeg čine industrijski najamni radnici zajedno sa šegrtima, kućnim pomoćnim osobljem i nezaposlenima. U srednjim slojevima ima 80% poljoprivrednog stanovništva (seljaci s posjedima od 2 ha do 20 ha) i 20% nepoljoprivrednog stanovništva (obrtnici, ostali sitni privrednici, javni službenici, namještenici u privredi, umirovljenici). Stanovništvo Jugoslavije 1938. godine je, dakle, pretežno seljačko stanovništvo.

U četvrtom poglavlju — Nacionalni dohodak i društvene klase — autor kritički i opširno komentira predratne procjene nacionalnog dohotka, upoređuje rezultate s Bugarskom, zemljom na približno jednakoj razini ekonomske razvijenosti, zatim objašnjava razlike u procjenama do kojih neminovno dolazi naročito u vezi s dva različita pristupa u obračunu (po izvorima djelatnosti i po udjelima u podjeli). Podaci (o per capita nacionalnom dohotku, o vrsti i visini prihoda pojedine populacijske skupine) ukazuju na seljačko gospodarstvo kao dominantni izvor prihoda većine stanovništva. Riječ je o siromašnom seljačkom gospodarstvu, prvenstveno. Prosječni prihod samostalnog seljaka niži je od prosječne nadnice osobe u radnom odnosu (osobe u radnom odnosu čine 16% stanovništva a ostvaruju 24% ukupnog prihoda cijelog stanovništva).

Autor nadalje iznosi rezultate procjena nagrada za rad i dobitka — daje odnose između pojedinih kategorija stanovništva. Na osnovi raspona između dohotka krupne buržoazije i radničke nadnice zaključuje o stupnju eksploatacije u Jugoslaviji. Ovdje radije izdvajam nešto što upozorava na kulturni kontekst u okviru kojeg je stanovništvo stjecalo socijalna iskustva: odnos zarade nadničara na krupnom seljačkom gospodarstvu i vlasnika (dakle poduzetnika) tog gospodarstva je 1 : 3; odnos zarade nižeg i višeg činovnika — 1 : 3. Povezujem ovo s rezultatima suvremenih istraživanja J. Župa-

nova o omjeru između najnižeg i najvišeg dohotka; odgovori o poželjnom omjeru (vrijednosno normativni aspekt) uglavnom se kreću do omjera 1 : 3; to se objašnjava prisustvom egalitarne vrijednosne orijentacije.

U daljim odjeljcima ovog poglavlja autor raspravlja o upotrebi dobitka, fiskalnom opterećenju i produktivnosti rada ističući razlike između skupina stanovništva s obzirom na ove ekonomske kategorije. Svi podaci i komentari pokazuju veoma nizak nivo ekonomske i društvene razvijenosti. U jednom komentaru autor kaže: »Zaostajanje nivoa produktivnosti rada u jugoslavenskoj poljoprivredi ne proizlazi prvenstveno iz nedovoljne opremljenosti kapitalnim dobrima. U uvjetima prijeratne jugoslavenske poljoprivrede osnovni uzroci niskoj produktivnosti rada jesu velika usitnjenost većine seljačkih gospodarstava i agrarna prenapućenost, s jedne strane, i primitivno gospodarjenje tradicionalnim metodama i vjekovna zaostalost seljaka u civilizaciji, s druge.«

Ostali rezultati studije prezentirani u zadnjim poglavljima knjige pružaju dalja, mnogobrojna obavještenja o ekonomskom stanju pojedine populacijske skupine, o razlikama među njima; ove razlike uglavnom nisu velike, kreću se u zoni diferenciranja karakterističnog za nerazvijenu poljoprivrednu proizvodnju; samo ponegdje one idu u smjeru industrijske socijalne stratifikacije. Mada se ne može govoriti o razvijenoj industriji ni o razvijenom kapitalizmu, zarade koje su bile omogućene zaposlenima u industriji dobile su težinu u usporedbi sa siromašnim mogućnostima sela, pa se Jugoslavija brzo suočila s problemom socijalne neprave i nejednakosti.

Autor upozorava na slabo prožimanje poljoprivredne i nepoljoprivredne djelatnosti. To su — kaže autor — dva svijeta, vrlo labavo povezana, »... nema nekog potpunijeg prožimanja agrara s nepoljoprivrednim sektorom narodne privrede kako u pogledu ekonomske djelatnosti tako i u pogledu shvaćanja stanovništva«.

»Agrar daje na svakom polju biljeg odnosima u privredi«, konstatira autor. Zaista, govoreći u terminima modalnih obilježja, stanovnik Jugoslavije 1938. je seljak koji životne navike stječe u patuljastom ili sitnom poljoprivrednom gospodarstvu, gdje je produktivnost vrlo niska, gdje se radi tradicionalnim metodama, jer veličina gospodarstva jedva da zahtijeva kapacitet cijela čovjeka a kamoli da stimulira racionalizacije i poduzetništvo; zarada tog seljaka vrlo je mala, na selu on jedva da se susreće s nekim tko bolje zarađuje, njegov je pogled usmjeren prema gradu, gdje najamni radnik ima dvostruko veću (mada objektivno malu) zaradu, konačno on i odlazi u taj grad ali, nesiguran u trajnost zaposlenja u industriji, on ipak ne prekida život i rad na selu. (Nepovjerljivost prema gradskom životu pomiješana sa željom za njim — jedna je iz poznatog Redfieldova niza ruralnih vrednota.)

Na kraju bismo mogli postaviti pitanje koliko se tipični naš građanin 1970. razlikuje od onoga iz 1938? Generacija koja se socijalizirala i vrijednosno orijentirala u upravo opisanoj kulturi još je aktivna; odgojila je novu generaciju, koja se zaposlila u industriji, a kolektivni stavovi tih novih gradskih stanovnika — poznato nam je to iz empirijskih istraživanja — daleko su od stavova modernog industrijskog radnika. Neki modaliteti suvremenog ponašanja, na primjer, mogu se dokraja objasniti tek uvodeći u analizu tradicionalne vrijednosne orijentacije aktera. Dakako, nijedan istraživač neće

zanemariti velike društvene promjene koje su se u međuvremenu zbile, ali isto tako ne bi smio apstrahirati kulturni kontinuitet. U tom kontekstu vidimo i doprinos prikazane knjige.

Grozdana Mance

MIRKO VALENTIĆ, GRADIŠĆANSKI HRVATI OD XVI STOLJEĆA DO DANAS, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1970, 128 str. + 30 tabla.

Potkraj 1970. godine Povijesni muzej Hrvatske organizirao je vrlo instruktivnu izložbu posvećenu Gradišćanskim Hrvatima. Ostvarivanje izložbe potakli su građani Zagreba, željni da saznaju nešto više o višestoljetnom odvojenom ogranku Hrvata koji se na novom tlu (ne kažemo tuđem — kako se to dosada citiralo) konstituirao u samostalnu nacionalnu manjinu uz sva obilježja koja određuju naciju. Informativnosti izložbe pridonio je naučno pripremljen katalog. Autor kataloga, ujedno i kustos Muzeja, prof. Mirko Valentić morao je u pripreмноj fazi rada izvršiti i neke pionirske zadatke: pronaći najvažniji arhivski materijal u Beču, Budimpešti i Željeznom, fotokopirati najstarije urbare hrvatskih sela, pronaći u stranim bibliotekama značajna djela istaknutih Gradišćanskih Hrvata i sl. Premda je katalog opsegom skroman, ne treba zaboraviti da je višestoljetna djelomična ili potpuna šutnja o Gradišćanskim Hrvatima značila i znanstvenu šutnju o njima. Ne može se, međutim, reći da već u prošlom stoljeću nije postojao i znanstveni interes uz nastojanja da se osvijetli i približi naš odlutali čovjek: zadatku se prišlo pod romantičnim zaletom uz žurbu kako bi se spasilo ono što se još spasiti može. Takav pristup donio je i površne rezultate, koji ne mogu zadovoljiti suvremenog naučnog radnika. Ipak ne uvijek — na području skupljanja blaga usmene književnosti bilo je i vrlo vrijednih radova, kao npr. Kurelčeve *Jačke*.

Na dinamičan kulturni razvoj Gradišćanskih Hrvata ukazuje i sakupljena bibliografija djela, članaka i podataka posredno i neposredno vezanih uz Gradišćanske Hrvate. Mirko Valentić je sakupio 786 bibliografskih jedinica i tako je ovaj bibliografski prilog Katalogu ujedno i najopširnija bibliografija o Gradišćanskim Hrvatima. (Možda je, međutim, kvantitet i žurba oštetila kvalitetnu stranu bibliografskih popisa.)

Na žalost, pretpostavljam da nije bilo vremena i mogućnosti okupiti i obraditi ovom prilikom podatke o našim zemljacima u Mađarskoj i Slovačkoj. Ove se grupacije iseljenih Hrvata u našoj literaturi nazivaju prema zemlji u sklopu koje se nalaze, a pri tom se vrlo često gubi iz vida historijska povezanost tih grupa s brojnijom grupom Gradišćanskih Hrvata u Austriji. Sažet historijski uvod prof. Valentića također nije posljednja riječ, već poticaj na dalje istraživanje. Navest ćemo neke probleme koje je autor izdvojio. Teškoće pri određivanju podrijetla Gradišćanskih Hrvata iziskuju duboku studiju o topografiji rasprostranjenosti posjeda svih onih hrvatskih i hrvatsko-ugarskih velikaša koji su sa svojih opustošenih dobara u Hrvatskoj raseljavali kmetove. Trebalo bi obratiti pažnju na arhivski materijal pohranjen u Arhivu Hrvatske, koji govori o dijaspori Hrvata u 16. st. Isto tako neobrađen je materijal arhiva u Körmendu (danas se nalazi u Budimpešti), a sadrži mnoga pisma, spise i urbare koji se tiču današnjih Gradišćanskih Hrvata.